

Recenzijos

KNYGA APIE XIX AMŽIAUS LIETUVIŠKĄ KNYGĄ

REDA GRIŠKAITĖ

Lietuvos istorijos institutas
 Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, Lietuva
 El. paštas: redahistoria@yahoo.com

Nelengva rašyti apie Knygą, juolab pasakojančią apie kitas knygas, maža to, apie XIX amžiaus knygas¹. Nes šios – nesvarbu, kokia kalba parašytos, turi savo specifiką, savo ypatingą aurą. O ir būti kitaip negali, nes ir amžius neeilinis. Juk neatsitiktinai pats Jeanas-Paulis Sartre'as jį pavadino europiečių istorine tėvyne. Kokiais tik epitetais jis nebuvo apdovanotas: vadintas didžiuoju ir genialiuoju, puikiuoju ir išradimų amžiumi, garo ir elektros, pramonės ir prekybos, revoliucijos ir utopijos, pažangos ir demokratijos, liberalizmo ir optimizmo, naujos poezijos, naujos literatūros, spaudos galios amžiumi. Be abejo, vadintas ir Knygos amžiumi, nes knyga tapo neatskirama XIX a. žmogaus gyvenimo dalimi – kad ir kokiam luomui priklausytų, ir jos poreikis nuolat augo. Įspūdinga pati statistika: pagal skaičiavimus, kuriuos atliko Tarptautinis biblio-

grafijos institutas Briuselyje (*L'Institut international de bibliographie*) ir kuriuos 1910 m. Tarptautiniame bibliografijos ir dokumentacijos kongrese, o po metų ir specialiaame biuletenyje paskelbė Bolesławas Iwiński (1879–1919), 1800 m. pasaulyje išleista 18 646, 1828 m. – 27 038, 1858 m. – 65 190, 1887 m. – 100 000 leidinių [4, 189].

Ir štai šioje gausoje tos ne per vienerius, bet per ištisus septyniasdešimt vienerius (sic!) metus, 1795–1864 m., Lietuvoje (Didžiojoje Lietuvoje) išleistos 588 lietuviškos knygos (statistinės apskaitos vienetu pasirinktas ne knygos pavadinimas, bet atskira jos laida), ir tai tik knygos, pasak recenzuojamos monografijos autorės Aušros Navickienės, suvokiamos plačiąja prasme, nes, kaip įprasta knygotyroje, į šį skaičių įtraukti ir muzikos, meno leidiniai, brošiūros, lapeliai (p. 11). Be abejo, tai tik skaičiai, bet jie daug sako – ir apie to reiškinio skurdumą, ir apie ypatingą jo vertę mums. Tos dažnai menkutės ir anaip tol ne visuomenės elitui

¹ NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010. 384 p.: iliustr. ISBN 978-9955-33-526-9.

skirtos knygos ir knygelės, tie leidinukai, tie lapeliai, atrodo, jau seniai suregistruoti, seniai aprašyti – gal tik išskyrus keletą, kuriuos reikėjo patikslinti atsižvelgiant į naujus bibliografulius, kultūros, literatūros ir knygų istorikų sprendimus, naujus atradimus (pasirodo, jie vis dar įmanomi) ar net tiesiog išanalizavus juos *de visu* (p. 12–13). Kad ir kaip ten būtų, vertinamas kiekvienas jų egzempliorius, klaida ar netikslumas, lapo įdrėskimas. Kitaip tariant, ką dar galima naujo pasakyti apie tas knygas, jų istoriją? Pasirodo, galima. Ne tik galima, bet šiandien net ir būtina. Nes tai, kas nenuauja pasaulyje (ir tai labai ryškiai pasako knygos autorė), vis dar nauja Lietuvoje. Taigi, kas nauja šioje knygoje? Nauja tai, kas, regis, turėtų būti įprasta rašant bet kokį sintetinį darbą: visuminis, platesnis požiūris, šiuo atveju – į XIX a. lietuvišką knygą. Bet iš pradžių keletas žodžių apie knygos struktūrą, kuri jau pati savaime yra svarus to naujumo įrodymas. Taigi

STRUKTŪRA – PIRMOJI PARAIŠKA Į NOVATORIŠKUMĄ

A. Navickienės monografiją sudaro penkios dalys: 1) „Įvadas“ (p. 7–19); 2) „Istoriografija“ (p. 20–36); 3) „Knygų leidyba ir gamyba“ (p. 37–130), kuri savo ruožtu skirstoma dar į penkis skyrelius: a) „Knygų leidėjai ir jų produkcija“ (p. 42–75), b) „Spaudinių tiražai“ (p. 75–81), c) „Autorių teisė ir honorarai“ (p. 81–86), d) „Lietuviškų knygų cenzūra“ (p. 86–105), e) „Materialiniai techniniai knygų gamybos pagrindai“ (p. 106–130); 4) „Knygų autoriai ir jų re-

pertuaro plėtotė“ (p. 131–233), kuri skirstoma į tris skyrelius: a) „Autoriai“ (p. 131–138), b) „Knygų tematika“ (p. 138–233); 5) „Knygų prekyba ir jos vaidmuo platinant lietuviškus leidinius“ (p. 234–276), kuri taip pat skirstoma į keturis skyrelius: a) „Knygynai ir knygynėliai“ (p. 234–257), b) „Knygų prekyba spaustuose ir knygrišyklose. Kiti knygų platinimo būdai“ (p. 257–265), c) „Knygų kainos“ (p. 265–269), d) „Knygų prekybos informacijos sistema“ (p. 269–276).

Monografijoje taip pat rasime „Pabaigos žodį“ (p. 277–280), „Didžiosios Lietuvos lietuviškos knygos chronologiją (1795–1864)“ (p. 281–295), „Šaltinius ir literatūrą“ (p. 296–319) bei (sic!) net dvylika „Priedų“: 1) „Poligrafijos įmonės, veikusios 1795–1864 metais carinės Rusijos prisijungtose lietuvių etninėse žemėse“ (p. 320–321), 2) „Dvasiniai cenzoriai, pasirašę aprobacijas 1795–1864 m. išspausdintose Didžiosios Lietuvos lietuviškose knygose“ (p. 322–323), 3) „1798–1864 m. Vilniuje veikusių pasaulietinės cenzūros įstaigų sudėtis“ (p. 324–326), 4) „Cenzoriai, 1798–1864 m. dirbę Vilniaus pašte“ (p. 327), 5) „Vilniaus miesto spaustuose 1863–1865 metais“ (p. 328), 6) „Vilniaus miesto poligrafijos įmonių darbuotojų sudėtis 1863–1865 metais“ (p. 329), 7) „Didžiosios Lietuvos lietuviškų knygų, parengtų ar išspausdintų 1795–1864 m., autoriai“ (p. 330–333), 8) „Lietuviškų leidinių repertuaro formavimasis 1795–1864 metais“ (p. 334–335), 9) „Knygynai ir knygynėliai, 1795–1864 metais veikę carinės Rusijos

prijungtose lietuvių etninėse žemėse (pagal įkūrimo metus)“ (p. 336–337), 10) „J. Zavadzčio firmos lietuviškų knygų, išsiųstų į Varnius ir Šiluvą, sąrašas (1853–1863 m.)“ (p. 338–340), 11) „Sąrašas asmenų, J. Zavadzčio firmos Vilniaus knygyne didesniais kiekiais užsisakiusių ir pirkusių lietuviškas knygas“ (p. 341–342), 12) „Sąrašas asmenų, J. Zavadzčio firmos Varnių knygyne didesniais kiekiais užsisakiusių ir pirkusių lietuviškas knygas“ (p. 343–345). Knygoje pateikta santrauka anglų kalba (p. 346–349) bei minėtos „Didžiosios Lietuvos lietuviškos knygos chronologijos (1795–1864)“ vertimas į anglų kalbą (p. 350–362), taip pat santrauka rusų kalba (p. 363–366), asmenvardžių rodyklė (p. 369–382) bei knygoje vartotų santrumpų sąrašas (p. 383).

Kaip matome, monografijoje siekiama atspindėti kone *visą įmanomą* XIX a. lietuviškos knygos pasaulį, pirmą kartą ją mato kaip procesą – nuo genezės, t. y. nuo pirminio sumanymo, rašymo ir leidimo (su visomis cenzūros peripetijomis), nuo spaudos, nuo platinimo – iki pat recepcijos visuomenėje. Tai patvirtina ir pati autorė teigdama, kad „monografijos tikslas yra kompleksiskai išnagrinėti XIX a. pirmosios pusės Didžiosios Lietuvos lietuviškos knygos raidą, siekiant atskleisti jos tendencijas ir dėsningumus, apibendrinti knyginkystės organizavimo ir veiklos rezultatus“ (p. 8). Maža to, knyga nėra ištraukiama iš bendro kultūrinio konteksto – ji siejama ir su socialiniu, ekonominiu bei politiniu procesu. Tiesą sakant, savo tyrimo išskirtinumą nusakė jau pati autorė: „Tačiau nė vienas iš tyrėjų nebandė kompleksiskai pa-

žvelgti į lietuviškos knygos pasaulį, atskleisti jam būdingus raidos dėsningumus ir savitumus“ (p. 36). Iš tikrųjų, XIX šimtmečio lietuviškos knygos raida visapusiškai nenagrinėta, o A. Navickienės pirmtakų darbai „buvo daugiau informacinio, publicistinio, o ne tiriamojo pobūdžio“ (ten pat). Kitaip tariant, ligšioliniai Didžiosios Lietuvos lietuviškai knygai skirti tyrimai „neapėpė viso knygos istorijos problematikos lauko“, maža to – niekas nemėgino rašyti ir jos istorijos (ten pat). Taigi nenuostabu, kad šis, naujasis, tyrimas visų pirma ir apibrėžiamas kaip

KNYGOS ISTORIJOS DARBAS

Mažiau su knygotyros mokslo problematika susipažinusiame skaitytojui tokia apibrėžtis gali atrodyti tarytum ir beprasmi. Kaip dar gali būti įvardijamas mokslinis tyrimas, skirtas XIX a. knygai? Antra vertus, autorei, itin gerai išgilinusiai į painias knygotyros sąvokas [6], toks apibrėžimas atrodo tiesiog būtinas. Todėl taip plačiai, kalbant apie XIX a. lietuviškąją knygą, pristatyta ir „knygos istorijos“ samprata, šios sąvokos raida, pradedant Edmond'u Werdet (1795–1869) ir baigiant garsiąja prancūzų knygos istorijos arba knygos atsiradimo mokyklos (*école française d'histoire du livre* vel *école française l'apparition du livre*) bei pagrindinių jos ideologų – Lucieno Febvre'o (1878–1956) ir Henri-Jeano Martino (1924–2007) metodologinėmis nuostatomis, pagaliau – smulkiai aptariant akivaizdžiai autorei imponuojančio amerikiečių kultūrologo, prancūzų knygos istorijos mokyklos sekėjo

Roberto Darntono knygos istorijos koncepciją bei jo pasiūlytą šešių komponentų – autoriaus, leidėjo, spaustuvininko, knygos vežėjo, knygininko ir skaitytojo – tyrimo schemą (p. 8–9, 35–36). Autorė perėmė ir kitas šio tyrėjo nuostatas. „Nagrinėdamas XVIII a. prancūzų knygos leidybos klausimus, – rašo A. Navickienė, – jis [t. y. R. Darntonas. – R. G.] įtvirtino požiūrį, kuris šiuo metu aktyviai plėtojamas Europos knygos moksle ir kurio taip pat laikomasi šiame darbe: knygos istorija neapsiriboja vien elitinės spaudos tyrimais, bet ir nagrinėja įvairių luomų skaitytojų knygos praeities kultūrą“ (p. 35–36). Beje, recenzuojamos knygos autorė – ir viena iš programinio šio mokslininko kūrinio „What is the History of Books?“ („Kas yra knygos istorija?“) vertėja į lietuvių kalbą [1].

Kad ir kaip ten būtų, išsamus knygos istorijos kaip mokslinės disciplinos genezės ir raidos pristatymas – viena įdomiausių, o daugeliui ir viena naujausių A. Navickienės monografijos pusių. Maža to, suponuojanti mintį parengti specialią monografiją, skirtą šiuolaikinėms knygotyros teorijoms, t. y. imtis to, ką ne taip seniai padarė literatūrologai, pateikdami plačią šių dienų literatūros teorijų panoramą [2]. Todėl manau, kad vargu ar buvo būtina L. Febvre'o ir H. J. Martino idėjų pristatymą išskelti į išnašą – jos vertos ir pagrindinio knygos puslapio (p. 9).

Kitaip tariant, A. Navickienės knyga papildė europinius knygos istorijos tyrimus, atstovaudama (tai rodo ir jau minėta knygos struktūra) vadinamajai integracinei jos krypciai, t. y. pretenduoja „apimti visą kny-

gos problematiką tam tikroje teritorijoje ir tam tikru laiku“ [5, 156]. O taip plačiai pažvelgti į knygos raidos procesus autorei visų pirma padėjo teorinis, metodologinis tyrimo pagrindimas, perimant pačias geriausias užsienio šalių knygos istorikų patirtis ir pritaikant jas lietuviškajai medžiagai. Tačiau ne menkesnę įtaką turėjo ir ankstesnių Lietuvos bibliografų ir knygos istorikų įdirbis. Kitaip tariant, priskirdama save penktajai Lietuvos knygos istorikų kartai (p. 10), su pagarba žvelgia ir į savo pirmtakus. Todėl

ISTORIOGRAFINĖ MONOGRAFIJOS DALIS – VIENA SOLIDŽIAUSIŲ

Knygoje aptarti tiek ryškiausių XIX a. bibliografų, tokių kaip Jerzy Samuelis Bandkie, Joachim Lelewel ar Jurgis Pliateris, darbai, tiek smulkesni, kurių autoriai, A. Navickienės žodžiais tariant, nors ir neturėję „mokslinių knygotyryninių ambicijų“ (p. 21), nors ir būdami marginalinio pobūdžio, ne mažiau svarbūs, – tai Simono Stanevičiaus, Liudviko Adomo Jucevičiaus, Motiejaus Valančiaus, Mikalojaus Akeičio, Kiprijono Nezabitauskio, Adomo Liudviko Jucevičiaus rašiniai. Pristatyta ir spaudos draudimo bei vėlesnių laikų istoriografija, ypač Jono Šliūpo, Maironio, Mečislavo Davainio-Silvestraičio, Antano Alekno, Jurgio Šaulio, Augustino Janulaičio, Motiejaus Gustaičio, Jono Reitelaičio, Andriaus Motuzos darbai. Atskirai paminėti ir už Lietuvos ribų dirbę tyrėjai – Eduardas Volteris, Silvestras Baltramaitis, Mauricijus Stankevičius (p. 23–24). Tačiau tikrąja lietuviškos knygos istoriografijos pradžia

autorė vadina laikotarpį po 1918 metų. „Moksliniai bibliografijos rengimo principai, – rašo A. Navickienė, – padėjo įsitvirtinti požiūriui į knygą kaip svarbiausią ne tik knygos istorijos tyrimo objektą, bet ir jos tyrimo šaltinį. Remiantis šiais principais pradėti rašyti pirmieji lietuviški knygos istorijos darbai, kuriuose pirmą kartą pavartotas istorinę knygos problematiką apibrėžiantis lietuviškas *knygos istorijos terminas*“ (p. 24). Suprantama, čia svarbiausia autorei – Vaclovo Biržiškos kūryba: nors ir pareiškusi kritikos „dėl gilesnių tyrinėjimų stokos“ (p. 25), nors ir neatmesdama kitų tyrėjų, tokių kaip Juozas Tumas-Vaižgantas, Mykolas Biržiška, Antanas Alekna, Albinas Iešmantas, Augustinas Janulaitis, Adomas Jakštas-Dambrauskas, Juozapas Stakauskas, Vincas Maciūnas ir kt. nuopelnų, neabejoja, kad visų pirma šio mokslininko dėka „XIX a. knygos tyrimai Lietuvoje išaugo ne tik kokybiškai, bet ir kiekybiškai“ (p. 26).

Didelis šios monografijos dalies pranašumas – ir ankstesnės lietuviškos knygos istoriografijos ne lietuvių kalba pristatymas. Autorei puikiai žinomi rusiškosios raštijos darbai – ir ne tik tokios įžymybės kaip Piotras Keppenas ar Ivanas Loboika, bet ir mažiau garsių autorių, spausdinusių savo darbus periodiniuose leidiniuose „Журнал министерства народного образования“, „Памятная книжка Виленской губернии“, „Памятная книжка Ковенской губернии“ ir kt. Pro A. Navickienės akis nepraslydo ir Vilniaus krašte dirbusių mokslininkų, tokių kaip Ludwikas Abramowiczius, Mykolas Brenšteinas, Ryszardas Mienickis, Ta-

deuzas Turkowskis, Leonidas Žytkowiczius ir kt. tyrimai (p. 22–23, 27–28).

Didžiausia šio monografijos skyriaus dalis skirta, A. Navickienės žodžiais, „naujos knygų istorikų kartos“ (p. 28) atstovams – Vladui Abramavičiui, Nojui Feigelmanui, Jurgiui Lebedžiui, Edmundui Laucevičiui, Irenai Petrauskienei, Rebekai Rozet, Gindai Šulkinai, Marcelinui Ročkai, Danutei Petkevičiūtei-Labanauskienei, Levui Vladimirovui, Vladui Žukui ir kt. (p. 28–31). Tarp pastarųjų ypač išskiria pirmajame A serijos nacionalinės bibliografijos tome išspausdintą M. Ročkos apžvalginį straipsnį apie lietuviškosios knygos raidą XVI–XIX a. pirmojoje pusėje, pasak A. Navickienės, „tapusį vienu iš svarbesnių to meto apibendrinamųjų tyrinėjimų, aptariančių knygos gamybos geografiją, jos turinio, vidinių ir išorinių elementų kaitą ir pateikiančių duomenų palyginimui“ (p. 31). Suprantama, išsamiai aptaria ir pastarųjų dešimtmečių knygotyriminkų Domo Kauno, Nijolės Lietuvninkaitės, Arvydo Pacevičiaus ar žydų knygos Lietuvoje žinovo Genriko Agranovskio, taip pat istorikų Egidijaus Aleksandravičiaus, Vytauto Merkio, Zitos Medišauskienės, Aldonos Prašmantaitės, Antano Tylos, kalbininkų, visų pirma Giedriaus Subačiaus, literatūrologų, tarp jų išskirtinio dėmesio sulaukusio Vytauto Vanago, tyrimus (p. 31–35). Neliko užmiršti ir Lenkijos mokslininkų, tokių kaip Radosławas Cybulskis ar Małgorzata Sztolzman, lietuviškos knygos problematikai skirti darbai (p. 32).

Kaip jau minėta, ši istoriografinė knygos dalis – viena stipriausių. Be abejo, tai

didelis monografijos privalumas. Akivaizdu ir tai, kad autorei ši medžiaga anaip tol nebuvo tik duoklė mokslinės monografijos reikalavimams: skirtingai nei daugeliui tyrėjų, minima sritis jai įdomi, ką rodo ir kiti rašiniai [7]. Negana to, akivaizdu, kad tik šiame, taip skrupulingai atpasakotame XIX a. lietuviškos knygos istoriografijos kontekste labai aiškiai matyti ir pačios A. Navickienės tyrimo vertė. Būtent remdamasi istoriografine apžvalga autorė ir daro savo pamatinę, jau prieš tai minėtą, bet pakartotinio priminimo vertą išvadą: „XIX a. Didžiosios Lietuvos lietuviškos knygos raida kompleksiskai nebuvo tyrinėta ir jos istorijos rašyti niekas nemėgino“ (p. 36).

Taigi A. Navickienė ne tik siekia rekonstruoti to laikotarpio lietuviškos knygos pasaulį, pateikti kiek įmanoma išsamesnį jo vaizdą, bet ir pristatyti knygą kaip procesą (žr. jau aptartą monografijos struktūrą). Maža to, tą vaizdą piešia labai sąžiningai, pasitelkusi ne tik pirmtakų medžiagą, bet ir savo pačios per daugelį metų surinktus duomenis, kurių dauguma – archyviniai, taigi unikalūs. Kitaip tariant, tai problematiką išmanančio, kontekstą suvokiančio tyrėjo darbas, ilgamečio kruopštaus triūso rezultatas. Ir nenuostabu – juk pati autorė prisipažįsta, kad šį tekstą su pertrūkiais rašė ir pildė nuo pat 1993 metų (p. 18)! Taigi dauguma šios knygos dalių jau „patikrinta“ studentams rašomuose vadovėliuose, mokslinėje spaudoje skelbiamuose straipsniuose, mokslinėse konferencijose.

Nesiimu detalčiai analizuoti visos A. Navickienės monografijos, paileiui aptarti jos skyrių – norėčiau išryškinti tik bendrus

bruožus, bendrą išpūdį, ir daug kas jau buvo nusakyta žodžiais *kompleksiškumas, panorama, novatoriškumas*. Tačiau šiai knygai apibūdinti tiktų dar vienas, tiesa, iš pirmo žvilgsnio kiek nuobodokas žodis *statistika*. Tačiau, kaip sakiau, nuobodokas tik iš pirmo žvilgsnio, nes, mano galva,

STATISTIKA – NEABEJOTINA KNYGOS ATRAKCIJA

Kiekvienas šią monografiją skaitys savaip, ras joje tik jam vienam svarbių duomenų ir minčių, tačiau vargu ar liks nepastebėtos tos kruopščiai parengtos lentelės, diagramos, tie skaičiai ir procentai. Ir visai nesvarbu, kad kai kurie iš tų duomenų jau anksčiau skelbti kituose leidiniuose, kituose tyrimuose – šį kartą svarbiausia, kad A. Navickienės pastangomis jie pagaliau buvo surikiuoti greta. Štai keletas šios įdomiosios statistikos pavyzdžių:

- Iš 1795–1864 m. išėjusių 1 076 lietuviškų spaudinių 588 knygos buvo išleistos Didžiojoje Lietuvoje. Jos sudarė 54,6 % tuo metu išspausdintų lietuviškų knygų, brošiūrų ir smulkiųjų leidinių (p. 38).
- Maldų rinkinių ir pavienių maldų knygos sudarė pagrindinę XIX a. pirmosios pusės lietuviškų knygų repertuaro dalį. Nors ir dažnai perspausdinamos, šeštajame ir septintajame dešimtmetyje jos išeidavo vidutiniškai 3 000–10 000 tiražais. Maldaknygės buvo labiausiai paplitusi nagrinėjamo laikotarpio knyga (p. 77–78).

- Vilniaus cenzūros komiteto pateiktais duomenimis, 1854–1865 m. Vilniaus įmonėse galėjo būti išspausdinti 2 104 leidiniai: 865 (41,1 %) lenkų, 706 (33,6 %) hebrajų, 180 (8,6 %) lotynų, 171 (81,1 %) lietuvių, 152 (7,2 %) rusų ir 30 (1,4 %) kitomis užsienio kalbomis (p. 116).
- Apie pusę viso nagrinėjamo laikotarpio leidybinės produkcijos sudarė mažesni nei 48 puslapių leidiniai (p. 117).
- Pagrindinę dalį nagrinėjamo laikotarpio knygų repertuaro, apie 70 %, sudaro autorinė kūryba – 65 % individualių ir 5 % kolektyvinių autorių kūriniai (p. 131).
- Taigi, iš viso 1795–1864 m. Didžiojoje Lietuvoje galima išskirti 195 autorius, kurių kūryba formavo to meto lietuviškos spausdintinės knygos turinį (p. 132).
- Tačiau dėl sudėtingų lietuviškų knygų leidybos sąlygų spausdintinių knygų autoriai tesudaro 58,6 % to meto raštijos veikėjų, nes kitų (41,4 %) darbai liko rankraščiais ir skaitytojų nepasiekė (p. 134).
- Didžiausią autorių grupę (apie 37 %) sudarė lietuviškų knygų autoriai, kurie išsilavinimą įgijo kunigų seminarijose (p. 136).

Be abejo, visi šie ir kiti knygoje pateikti duomenys verti atskiro rašinio arba bent jau išsamaus komentaro. Pastarųjų rasime ir recenzuojamoje knygoje – ir ne vieną. Antra vertus, kad ir ką svarstytime apie lietuvišką

XIX a. knygą, neturime užmiršti, kad svarbiausia jos dominantė (ir būtent tai rodo statistika) yra religinė knyga. Prisiminkime: „Maldaknygės buvo labiausiai paplitusi nagrinėjamo laikotarpio knyga“ (p. 78). Tad kokie nors išsamesni svarstymai apie knygos turinį, jos paskirtį, jos adresatą jau savaime tampa beprasmiški. Būtent dėl šios priežasties XIX a. lietuviškos knygos tyrėjas įspraudžiamas į tam tikrus rėmus – jo mintys apie knygą dažniausiai apsiriboja tik išleidimo vietas, autorystės, jos egzempliorių, proveniencijos ar kitų, daugiau išorinių, bruožų aptarimu. Antra vertus, šiame kontekste dar brangesnės atrodo tos kitos, kad ir negausios, pasaulietinės knygelės, tie spaudai parengti, bet autorių stalčiuose likę gulėti lietuviški rankraščiai, ir šiame, XIX a. lietuviškos knygos repertuare, Simonas Daukantas išties atrodo fenomenalus. Trumpai tariant, XIX a. lietuviškos knygos tyrėjas visų pirma turi įsisąmoninti, kad jo tyrimo objektas – toli gražu ne elitinė knyga, kad tas objektas – visų pirma kalbos, bet ne to meto tautos intelektualinių galių paminklas. Tai turėtų būti svarbiausias tokio tyrimo atspirties taškas. A. Navickienei toks suvokimas nėra svetimas.

Taigi kol kas apie šią knygą pasakyti tik palankūs teigiami atsiliepimai, ir toli gražu ne visi. Nes skaitant šį puikų leidinį (puikų ir knygos meno prasme – tai dailininkės Elonos Marijos Ložytės ir maketuotojos Vidos Vaidakavičienės nuopelnas), maloniai nuteikia ir pagavus rašymo stilius, ir gebėjimas polemizuoti, kritiškai vertinti pateiktus kitų tyrėjų duomenis – čia visų pirma

vertėtų paminėti išsakytas abejones dėl latvių knygos istoriko Aleksejo Apīnio pateiktų skaičiavimų apie XVIII a. antrosios pusės ir XIX a. knygų estų, latvių ir lietuvių kalbomis skaičių vienam milijonui gyventojų, lyginant šiuos duomenis su leidyboje pirmavusiais Europos kraštais (p. 38, išnaša 193), bei garsiąją diskusiją dėl tikrosios Motiejaus Valančiaus parengtos knygelės *Apej brostwą blaiwistes arba nusiturieima* leidimo vietos (p. 50–55). Beje, šią polemiką autorė spaudoje jau buvo pradėjusi anksčiau [8, 9]. Dar vienas charakteringas tyrėjos bruožas – subtilus gebėjimas naujais savo aptiktais duomenimis papildyti jau anksčiau išleistas kitų autorių monografijas (p. 95, išnaša 386). Nekalbėta apie monografijos chronologiją, tačiau ir ji gerai apgalvota, išdiskutuota, paremta argumentuotais pačiais naujaisiais D. Kauno svarstymais [3] ir galop apibendrinta gana griežtu, bet įtikinamu teiginiu:

„Tad monografijoje nagrinėjamas laikotarpis, prasidedantis 1795 ir pasibaigiantis 1864 metais, yra ne tik Rusijos okupacijos pirmasis tarpsnis Lietuvoje, bet ir senosios lietuviškos knygos istorijos pabaigos bei naujųjų laikų knyginkystės ištakų etapas, nulemtas poligrafijos pramonės techninės pažangos, laisvosios rinkos ekonominių dėsnių plitimo leidybos ir prekybos veikloje, didėjančio visuomenės spaudos poreikio“ (p. 11).

Štai toks nuoseklus, kryptingas darbas, kuris pagrįstai kelia klausimą: ar recenzuojama knyga turi ir trūkumų? O jeigu jų turi,

tai kokie būtų palinkėjimai ar pageidavimai antrajai šios knygos laidai? Taigi

DISKUTUOTINOS MONOGRAFIJOS PUSĖS

Kaip jau minėta, esminių priekaištų bet kurios mokslinės knygos kvintesencijai – struktūrai, vargu ar būtų galima pareikšti: ji logiška, įdomi, suteikianti galimybę visapusiškai atskleisti sudėtingą XIX a. lietuviškos knygos pasaulį. Tačiau išsamiau susipažinus su atskirų monografijos dalių turiniu, abejonių vis dėlto kilo. Visų pirma turiu omenyje vieną didžiausių skyrelių „Knygų tematika“, tiksliau – jame pateiktos medžiagos grupavimą. Taigi temine prasme XIX a. lietuviškosios knygos aptartis pradedama ne nuo pačios gausiausios (sic!), t. y. religinės, tematikos literatūros, o nuo žemės ir namų ūkio knygelių, kurių autorė suskaičiavo vos dešimtį, t. y. tik 1,7 % viso lietuviškų knygų repertuaro (p. 141, 6 lentelė). Tiesa, autorė teigia, kad „XIX a. lietuviškų knygų teminis ir tipologinis apibūdinimas yra gana sudėtingas, nes ir senajai knygai, ir aptariamo laikotarpio leidiniams dar būdingas daugiafunkciškumas, o nemažai jų daliai – ir turinio sinkretiškumas“ (p. 138). Tačiau kad ir koks sudėtingas, painus ir nepalankus būtų buvęs šis klasifikacijos darbas, A. Navickienė jį atliko (sic!), tai rodo ir jau minėta 6-oji lentelė, taip ir pavadinta: „Didžiosios Lietuvos 1795–1864 m. išspausdintų lietuviškų knygų tematika“ (p. 141). Taigi ar nebuvo paprasčiau tiesiog laikytis toje lentelėje pateiktos skaičių logikos, jų padiktuoto teminio knygos eilišku-

mo? Suprantama, autorė pagal galimybes jau minėtoje lentelėje išskyrė religinę ir pasaulietinę knygą, maža to, jos noras buvo parodyti „knygos pasaulėjimo tendencijas, fiksuoti kai kurių teminių grupių atsiradimą“ (p. 138). Tačiau net jeigu prioritetas ir atiduodamas pasaulietinei knygai, kodėl šios grupės aptartis pradedama ne nuo gausiausias minėtos grupės literatūros, t. y. skirtos kalbos mokslui (95 leidiniai, 16,2 %), o nuo žemės ir namų ūkio knygelių? Ar taip neiškreipiamas vaizdas, pagaliau – ar neklaidinamas skaitytojas? Suprantama, kruopščiai išanalizavę knygoje pateiktus duomenis galėsime ir patys pasirinkti prioritetus. Tačiau ar ne mokslinės monografijos paskirtis pateikti maksimaliai tobulą produktą?

Visiškai suprantama, kad knygos dalys yra nevienodos apimties. Nėgana to, ne teksto dydis lemia kokybę, ir tai puikiai rodo A. Navickienės monografija. Kartais nedidukuose skyreliuose (tarp jų būtų galima paminėti tokius kaip „Knygų kainos“ ar „Knygų prekybos informacijos sistema“) randame kiekybiškai negausios, bet savo turiniu įdomios ir net unikaliuos medžiagos, pateiktos itin apgalvotai, pagaviai. Ir atvirksčiai, didelės apimties, gausiais šaltiniais paremtuose knygos skirsniuose – nuobodūs, gerai žinomų enciklopedinių ir chrestomatinių faktų atpasakojimas. Šia prasme charakteringiausias pavyzdys – jau anksčiau minėtas skyrelis „Knygų tematika“: autorė tarytum paskęsta medžiagos gausoje, nesugeba jos apibendrinti, kitaip tariant, jau ne tyrėja valdo faktus, bet faktai – tyrėją. Mano manymu, A. Navickienė

turėjo rasti visai kitą sprendimą. Bet tai antrajai knygos laidai.

Keletą pastabų būtų galima pateikti ir dėl istorijos (jokiu būdu – ne knygotyros!) terminų vartojimo. Tiesa, prieš tai dera pasakyti, kad autorė puikiai susipažinusi su XIX a. historiografija, tai ne kartą demonstruoja knygos tekste, pagaliau tai patvirtina ir literatūros sąrašas, tad terminus vartoja gana preciziškai. Tačiau kartais tikslumo ir neišlaiko. Štai daug kur teisingai rašo ne „Švietimo ministerija“, bet „Liaudies švietimo ministerija“ (tai reta net istorikų veikaluose), deja, ne visur (p. 83, 94, 95, 107, 287). Knygoje rasime ir „Imperatoriškasis Vilniaus universitetas“, ir „Vilniaus imperatoriškasis universitetas“ (visame tekste), nors turėtų būti vartojamas tik pirmasis pavadinimas. Rašoma ir „lietuviškos spaudos draudimas“, ir „spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas“, nors tikslus – tik pastarasis žodžių junginys (visame tekste). XIX a. istorikų rašiniuose paprastai rašoma „Rusijos valdžia“, „Rusijos politika“, o ne „okupacinė Rusijos valdžia“, tačiau tai anaipol ne klaida – tik niuansas (visame tekste). Antra vertus, solidžiau vartoti „Rusijos valdžios politika“, o ne „rusų valdžios politika“ (taip pat visame tekste). Vargu ar žodžių junginyje „Lenkijos ir Lietuvos Valstybė“ žodį „Valstybė“ reikia rašyti iš didžiosios raidės (visame tekste), nes tai – ne oficialus valstybės pavadinimas (tikrasis – Abiejų Tautų Respublika, *Rzeczpospolita Obojga Narodów*). Ir atvirksčiai, derėtų rašyti „Varšuvos Kunigaikštystė“, o ne „Varšuvos kunigaikštystė“, arba dar tiksliau – „Varšuvos Hercogystė“ (visame tekste). Tiksliau būtų

vartoti Imperatoriškojo Vilniaus universiteto „skyriai“, o ne šiuolaikiškai – „fakultetai“, nors tai tik nedidelė reikšmės skirtybė (visame tekste). Pastaruoju metu jau įprasta rašyti „Apšvietos epocha“, „Apšvietos amžius“, bet ne „Šviečiamasis amžius“ (visame tekste). Arba dar viena smulkmena – tik pirmųjų trijų (sic!) Teodoro Narbuto veikalų tomų pavadinimai – *Dzieje starożytnie narodu litewskiego*, kiti šeši – *Dzieje narodu litewskiego* (p. 181, 289). Be to, derėjo rašyti (čia jau klaida!) „Mikalojus“, bet „ne Mykolas“ Mianovskis (orig.: „Mikołaj Mianowski“, p. 92, 325). Yra ir daugiau smulkių korektūros klaidų, ir ne tik tų, kurios išvardytos į knygą įdėtame „Pastebėtų klaidų“ lapelyje, bet tai tik didesnio dėmesio neverti neapsižiūrėjimai, todėl dėmesio tam nebus skiriama. Norėčiau pareikšti tik vieną kitą bendresnę pastabą.

Knygoje pasigesčiau ir vietovardžių rodyklės bei iliustracijų sąrašo. Vaizdų knygoje itin gausu, tačiau ne visi jie geros kokybės. Maža to, autorė dažniausiai pateikia tik antraštinius leidinių lapus, o būtų įdomu pažvelgti ir į leidinių „vidų“, galbūt net greita plačiau pakomentuoti pasirinktos iliustracijos turinį. Tuomet vaizdinė medžiaga nebūtų buvusi tokia statiška. Tokiame solidžiam leidinyje norėtusi ir daugiau archyvinųjų dokumentų iliustracijų. Pavyzdžiui, būtų smalsu pamatyti tą unikalų įrašą Juozapo Zavadzkiego Varnių knygyno pirkėjų knygų užsakymų ir sąskaitų knygoje – apie Laurynui Ivinskiui sumokėtą honorarą (p. 86, išnaša 340).

Ir dar keli, šį kartą kiek konceptualesni, niuansai. Turint omenyje šių laikų tyrimų

būklę, vargu ar teisinga Adomą Jurgį Čartoriskį vadinti tik „lenkų“ magnatu (p. 91). Pritariu monografijos autorei, kad Karolina Praniauskaitė buvo „pirmoji lietuviškų knygų autorė moteris“ (p. 136), tačiau klaidinga teigti, kad ji – „pirmoji Didžiosios Lietuvos moteris rašytoja“ (p. 137), juolab „pirmoji lietuvių autorė“ (p. 138). Pagirtina, kad A. Navickienė šiame darbe pirmą kartą įveda lietuvių tautinės, arba nacionalinės, knygos sąvoką, aiškina jos dvikalbystę (kitur – daugiakalbystę) ir santykį su lietuviška knyga (p. 10–11). Antra vertus, tie svarstymai labai painūs ir ne visuomet įtikinami. Be abejo, didelę įtaką šioms naujoms sąvokoms ir mintims atsirasti padarė Krzysztofo Migońio rašinys, tačiau ir jame gana daug prieštarigų ir diskutuotinų teiginių [4]. Tad ar nebuvo paprasčiau išsaugoti jau nusistovėjusias ir gana aiškias *Lietuvos ir lietuviškos knygos* sąvokas? Antra vertus, turime pritarti, kad *nacionalinė* (skirtingai nei *tautinė*) Lietuvos knyga skamba gana solidžiai. Tik ar galime teigti jau 1795–1864 m. buvus lietuvių naciją?

Kad ir kaip ten būtų, naujai pateiktą nacionalinės knygos sąvoką dar reikia gerai išdiskutuoti. Antra vertus, sekant tik ką paminėtais A. Navickienės samprotavimais norom nenorom kyla klausimas: ar preciziškas pats monografijos pavadinimas: *Besikeičianti knyga XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvoje?* Kokia knyga? Nacionalinė (tautinė), taigi dvikalbė (daugiakalbė), ar tik lietuviška? Monografijos turinys rodo, kad *tik lietuviška*. Tad ar ne tiksliau būtų buvę šį veikalą pavadinti *Besikeičianti lietuviška knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje?*

Ar tiesiog – *Besikeičianti lietuviška knyga (XIX a. pirmoji pusė)*? Kad ir kaip ten būtų, tai dar viena puiki

KNYGA APIE KNYGĄ

Ilgai rašyta, ilgai rengta, ilgai laukta. Pirmą kartą toks išsamus, dokumentiškas veikalas apie XIX a. Lietuvišką Knygą, kuri, nors ir koks kuklus būtų jos turinys ir išorė, visuomet mums buvo ir bus savotiškas *sacrum*. Dėkodama Aušrai Navickienei už kruopštumą, už puikų istorinio konteksto išmanymą ir už akivaizdžią, neslepiamą meilę lietuviškai knygai, norėčiau palinkėti, jog turėdama tokį didelį įdirbį ilgainiui ryžtųsi

parašyti dar vieną, platesnę, monografiją, kurioje būtų pristatyta *visa* besikeičianti daugiakalbė Lietuvos knyga. Nes kad ir kokios unikalios, kad ir kokios brangios mums būtų šios lietuviškos knygelės, jos neatspindi viso sudėtingo XIX a. Lietuvos (nacionalinės?) knygos pasaulio. Kitaip tariant, linkėčiau peržengti ribą, keisti įsitikinimą, kad lietuviškai ir kitomis kalbomis rašę autoriai bei jų kūriniai, taigi ir knygos, mūsų saviemonėje funkcionuoja kaip visiškai atskiros, uždaros ir viena su kita nebendraujančios kultūrinės grupės ar net tradicijos. Dar kitose šviesoje tuomet suspindėtų ir XIX a. knyga lietuvių kalba.

NUORODOS

1. DARTON, Robert. Kas yra knygos istorija? *Knygotyra*, 1998, t. 34, p. 134–154.

2. *XX amžiaus literatūros teorijos*. Sudarė Aušra Jurgutienė. Vilnius, 2006.

3. KAUNAS, Domas. Knygos istorijos periodizacija: senosios ir naujosios knygos riba. Iš *Knygos kultūra ir kūrėjas*: istoriografiniai tyrimai ir vertinimai. Vilnius, 2009, p. 358–374.

4. MIGOŃ, Krzysztof. Национальная (этническая) книга в Европе конца XIX–начала XX века. *Knygotyra*, 2009, t. 52, p. 186–196.

5. MIGOŃ, Krzysztof. Šiuolaikinės knygos

istoriografijos aspektai. *Knygotyra*, 1998, t. 34, p. 155–163.

6. NAVICKIENĖ, Aušra. Knygotyros mokslas ir studijos. Iš *Knygotyra*: vadovėlis. Vilnius, 2007, p. 25–54.

7. NAVICKIENĖ, Aušra. Knygotyros raida Lietuvoje: periodizacija ir chronologija. *Knygotyra*, 2006, t. 46, p. 9–35.

8. NAVICKIENĖ, Aušra. Lietuviškų knygų leidėjai ir jų leidiniai. *Knygotyra*, 1992, t. 19, p. 11–26.

9. NAVICKIENĖ, Aušra. Kontrafakcija XIX a. pirmosios pusės lietuviškų knygų leidyboje. *Knygotyra*, 2005, t. 44, p. 60–71.

Įteikta 2010 m. rugpjūčio mėn.